

SVEPRISUTNO LICE

VJEKOSLAV ĆOSIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 801:804.0-56
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1987-02-10

O (gramatičkom) licu se može govoriti na dva različita načina. Prvi, najčešći, način sastoji se u tome da se govornomu licu (*ja, ego*) dade središnje mjesto u proučavanju sistema ličnih zamjenica i ličnih glagolskih načina. To je sasvim razumljivo ako se uzme u obzir da sistem ličnih zamjenica ima zadatak da omogući i olakša međuljudsku komunikaciju u kojoj govorno lice igra najvažniju ulogu. Taj je sistem najkarakterističnije izražajno sredstvo komunikacijske funkcije jezika, funkcije koja se manifestira na razini govora — razini govorne realizacije — i izravno proizlazi iz odnosa *čovjek-čovjek*.

Drugi način gledanja na gramatičko lice jest onaj koji daje prednost 3. licu, licu »o kojem se govori«. To poimanje lica proizlazi iz odnosa *čovjek-univerzum*, odnosa na kojem se gradi jezik kao sistem znakova koji organizira naše iskustvo o univerzumu, odakle proistječe kognitivna funkcija jezika.

Danas je relativno lako dokazati da se ispod dijaloških lica (*ja* i *ti*) uvijek krije jedno treće lice. To pokazuju neka lingvistička zapažanja ali i književno-kritičke analize autobiografija. To treće lice, koje se krije u svim *glagolskim* (rednim) *licima*, odgovara *imenskom licu*, skrivenomu i neutraliziranom u supstantivu. Morfologija francuskog jezika otkriva tu činjenicu na neobično jasan način: Naime, član (*le, la*), koji je formalno obilježje gramatičkih osobina supstantiva, i zamjenica 3. lica (*il*) vuku svoje porijeklo iz istog latinskog izvora (*ille, illa, illud*). Ta je činjenica vrlo važna ako se uzme u obzir da se glagol sa supstantivom uvijek slaže upravo u tom licu, te da je osnovna sintetička koneksija SN-SV još uvijek neobjašnjena. Po mišljenju autora, lice je nužni oslonac poimanja osnovnih jedinica jezika (supstantiv, glagol) i mjesto njihova susreta, kongruencije. Ono je također nužni oslonac gradnji osnovne govorne jedinice, rečenice, i okosnica mehanizma prijelaza iz govora u jezik. Tako je lice implicirano i u kognitivnoj i komunikacijskoj funkciji jezika.

Predmet ovog rada* je kategorija gramatičkog lica, njezino mjesto i uloga u jeziku općenito s posebnim osvrtom na francuski jezik. Osnovna je namjera rada da pokuša sagledati zadanu kategoriju nešto šire nego što se to obično čini u tradicionalnim gramatikama pa i u suvremenoj lingvistici, ali još uvijek u okvirima formalnih gramatičkih obilježja.

* Proširena verzija izlaganja održanoga na francuskom pod naslovom »La personne omiprésente« na međunarodnom simpoziju »Filozofija znanosti i filozofija jezika«, održanome 1. i 2. rujna 1986. na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Naime, kad se raspravlja o gramatičkom licu, obično se spominju lične zamjenice i glagolska konjugacija. Rjeđe se govori o osobinama posvojnih pridjeva i zamjenica, čiji oblici jasno odaju opozicije gramatičkog lica.¹ Nikada, ili gotovo nikada, ne spominje se odnos imenice i člana prema navedenoj kategoriji. Neke su se pak činjenice u vezi s gramatičkim licem toliko ukorijenile u normativnoj gramatici da su postale same po sebi razumljive i (kao da) ne zavređuju ozbiljniju pažnju lingvistike.

U ovom radu raspravlja se najprije o općim osobinama ličnih zamjenica u francuskom jeziku s prigodnim osvrtima na druge jezike, bez namjere da ulazimo u pojedinosti svakoga od njih. Razmatrat će se zatim dva različita pristupa problemu lica koja smo, uvjetno, nazvali komunikativnim (egocentričnim) i kognitivnim (egzocentričnim). Na kraju, razmatrat ćemo neke implikacije teorije lica na općem planu teorije jezika, s posebnim osvrtom na neke praznine u teoriji rečenice.

Suprotno dojmu koji bi mogao sugerirati naslov, da tražimo gramatičko lice posvuda i po svaku cijenu, pokušat ćemo pokazati da je lice prisutno na svim ključnim mjestima jezičnog fenomena: u procesu komunikacije, u osnovi mehanizma aktualizacije jezika, tj. prijelaza iz jezika u govor, u temeljnim vrstama riječi (imenica, glagol) kao i u temelju rečenične strukture. U tom smislu, i samo u njemu, treba shvatiti riječ *sveprisutno* iz naslova. Neće dakle biti govora o književnom licu, odnosno o licu u književnim vrstama kao što su roman, novela, autobiografija ili kazalište, ma da su proučavanja na tom planu veoma zanimljiva i poticajna. Neka od njih anticipiraju, u neku ruku, i potvrđuju najnovije spoznaje o gramatičkom licu, pa smo se i mi njima koristili u ovom radu.

Kao što smo već rekli, rasprave o kategoriji gramatičkog lica uzimaju u obzir prije svega lične zamjenice, tj. paradigme kao što su:

- u francuskom: *je, tu, il, elle, nous, vous, ils, elles*;
- u njemačkom: *ich, du, er, sie, es, wir, ihr, sie*;
- u hrvatskom: *ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona*; itd.

Mi ćemo također svoja početna razmatranja posvetiti tim paradigmama i u vezi s njima iznijeti nekoliko općepoznatih stavova. Tako ćemo odmah reći da su te zamjenice »gramatičke riječi«, lišene (leksičkog) značenja, odnosno da ne izražavaju naše iskustvo o svijetu. Preostaje im dakle samo »gramatičko« značenje, tj. ono koje proizlazi iz

¹ Budući da ti pridjevi i zamjenice izražavaju odnos prema govornomu ili kojemu drugom licu, opremljeni su adekvatnim oblicima. Ovdje navodimo samo pridjeve u muškom rodu:

Francuski: *mon, ton, son, notre, votre, leur*.

Njemački: *mein, dein, sein, unser, euer, ihr*.

Hrvatski: *moj, tvoj, njegov, svoj, naš, vaš, njihov*.

Naše ih gramatike, vjerojatno zbog tog svojstva, nazivaju posvojnim zamjenicama čak i onda kad funkcioniraju kao pridjevi. (cf. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, §367)

iskustva o unutarnjem funkcioniranju jezika kao autonomnog sustava proizvoljnih artikuliranih znakova (»koji služe za sporazumijevanje članovima jedne jezične zajednice«). Obično se smatra da zamjenice općenito, pa tako i lične zamjenice, dobivaju značenje iz konteksta, što je samo djelomično točno. To je mišljenje samo jedan ustupak više uvjerenju da je jedino značenje »leksičko značenje«. ² »Pravo« značenje zamjenica općenito mogli bismo u grubim crtama glozirati kao »rastećenje govornog lanca«, a ličnih zamjenica, posebno, kao »olakšavanje jezične komunikacije«, što se sve skupa uklapa u općepoznate okvire »ekonomike jezika«. To se osobito uočava kod ličnih zamjenica, bez kojih bi odvijanje dijaloga (interlokucije) bilo gotovo nezamisljivo, ako ne i neizvedivo. Za pojedine lične zamjenice također se mogu pronaći odgovarajuća značenja: za *ja* »onaj koji govori«, *ti* »onaj komu se govori«, *on* »onaj o kome se govori«, itd. Sva ta značenja (kao i leksička značenja) proizlaze iz mjesta koje svaki pojedini član paradigme ličnih zamjenica zauzima u sistemu jezika kojemu pripada. To što su oni upravo takvi, svjedoči da se nalaze na onim »općim mjestima« sistema kojima velika većina jezika posvećuje posebnu pažnju i podvrgava posebnom tretmanu, ne prepuštajući ih hirovima leksika nego ih sistematizirajući u zatvorene serije, čija je struktura strogo određena i najčešće jednoznačna, a istodobno elastična i jednostavna za uporabu.

Spomenimo na kraju ovih općih i općepoznatih razmatranja da lične zamjenice tvore sponu, most između imenske i glagolske kategorije time što se koreferencijalno uvijek vežu za semantički sadržaj neke imenice, sintagme ili cijele rečenice a svojim razlikovanjem lica integričaju u glagolsku konjugaciju. Ta se činjenica rijetko ističe iako se može uočiti i najpovršnijim promatranjem. Možda baš zato.

Radi boljeg praćenja daljnje diskusije, izložit ćemo u kratkim crtama osnovne morfo-sintaktičke osobine ličnih zamjenica u francuskom jeziku. Za razliku od mnogih drugih jezika, francuski ima dvije serije morfema ličnih zamjenica:

- a) nenaglašene: *je, tu, il, elle, nous, vous, ils, elles*;
- b) naglašene: *moi, toi, lui, elle, soi, nous, vous, eux, elles*.

Prva se serija upotrebljava isključivo uz glagole u indikativu i subjunktivu (*subjonctif*) i integrira se u konjugaciju, budući da se opozicija lica u jednini gotovo potpuno izgubila:³

² Jedan od priloga makar djelomičnomu prevladavanju dihotomije *leksičko* — *gramatičko značenje* moglo bi biti i mišljenje da i »leksičko značenje« proizlazi iz položaja koji jedan leksem zauzima u danom jeziku.

³ Osim u *Passé simpleu*, *Futur simpleu* i imperfektu subjunktiva:

- Je parlai, tu parlais, il parla (Passé simple)
- Je parlerai, tu parleras, il parlera (Futur simple)
- Que je parlasse, que tu parlasses, qu'il parlât (imperfekt subjunktiva)

- *Je parle, tu parles, il parle.*
- *Je parlais, tu parlais, il parlait.*
- *Je parlerais, tu parlerais, il parlerait.*
- *Que je parle, que tu parles, qu' il parle.*

Samo je grafija donekle sačuvala stare fonetske razlike.

Nenaglašene lične zamjenice su jedina vrsta riječi koja je u francuskom sačuvala tragove deklinacije.

- *Il me l'a donné.*
- *Je vous les ai annoncées.*

Sačuvani su dakle ostaci nominativa, dativa i akuzativa u jednini (*je, me, me, tu, te, te, il, lui, le, elle, lui, la*) s mnogo sinapsi, i u 3. licu množine [*ils (elles), leur, les*], dok je u 1. i 2. licu množine deklinacija potpuno neutralizirana pod oblicima *nous* i *vous*.⁴

O razlozima takve, prilično nekoherentne, situacije može se samo nagađati.

Dodajmo još da u francuskom defektiivni, odnosno »bezlični« glagoli i izrazi »posuđuju« oblike trećeg lica jednine za muški rod: *il faut, il pleut, il est nécessaire*, nazvano »bezlično *il*« (*il impersonnel*).

Naglašeni oblici lične zamjenice sintaktički se ponašaju poput imenice:

- *Il pense souvent à moi (toi, lui, nous, vous ...)*
- *Qui est là? Moi.*

Mogu dakle biti u prepozicijskim dopunama, u profrazama. Subjekt mogu biti samo kao pojačanje nenaglašenoj zamjenici (*Moi, je n'y vais pas*) a direktni objekt samo u imperativu (*Laisse-moi tranquille!*).

Nakon toga sumarnog prikaza morfo-sintaktičkih osobina francuskih ličnih zamjenica, u kojem se moglo zapaziti da sve paradigme počinju sa *je (ja)*, što je ustaljena gramatička konvencija, pogledajmo što se o problemu lica i ličnih zamjenica misli u lingvističkim krugovima. Razmotrit ćemo dva osnovna i karakteristična stava u pogledu gramatičkog lica. Jedan od njih se oslanja, barem formalno, na gramatičku konvenciju, stavljajući u središte interesa prvo lice jednine (*ja, ego, je, ich, io, I*). Drugi pak pokušava ići korak dalje i traži oslonac strukture ličnih zamjenica, odnosno kategorije gramatičkog lica, u trećem licu, tj. u onom što pokriva semiologija trećeg lica jednine. Prvi stav smo uvjetno nazvali egocentričnim, odnosno komunikativnim a drugi egzocentričnim, odnosno kognitivnim.

⁴ Francuska gramatička terminologija ih imenuje prema sintaktičkim funkcijama: *cas sujet* (nominativ), *cas objet direct* (akuzativ) i *cas objet indirect* (dativ). Samo 3. lice (jednine i množine) ima posebne oblike za dativ (*lui, leur*).

Egocentrički je impostirana i u krajnjoj liniji komunikacijski orijentirana teorija lica Emilea Benvenistea.⁵ Dosljedan svomu strukturalističkom opredjeljenju Beneveniste nastoji teoriju lica »izgraditi samo na osnovu opozicija koje diferenciraju lica.« (169) i korelacije koja među njima postoji. Temeljna je korelacija »korelacija subjektivnosti« čiji je polazni član »ja«.

Kad izađem iz sebe, iz 'ja', da bih ustanovio živ odnos sa nekim bićem, ja nužno srećem, ili postavljam jedno 'ti', koje je van mene jedino zamišljeno 'lice'. Ta svojstva interiornosti i transcendentnosti pripadaju 'ja', i ona se preokreću u 'ti'. Dakle, 'ti' bi se mogao definisati kao *ne-subjektivno lice*, prema *subjektivnom licu* koje predstavlja 'ja', a ta dva lica se protivstavljaju zajedno obliku 'ne-lica' (= 'on').« (174).

Ovdje smo u središtu Benvenisteove teorije lica i specifičnosti po kojoj je ta teorija poznata, navođena i slijeđena: treće lice jest »ne-lice«! Svoj stav Benveniste argumentira na sljedeći način:

»Oblik zvani treće lice zaista sadrži naznaku iskaza o nekom ili nečem, ali taj iskaz se ne odnosi na neko određeno 'lice'. Varijabilan i u pravom smislu 'ličan' element tih imenovanja ovde nedostaje. Tu je u stvari reč o 'odsutnom' arapskih gramatičara,⁶ koji pokazuju samo invarijantu svojstvenu svakom obliku glagolske promene. Posledicu toga valja jasno formulisati: 'treće lice' nije 'lice'; to je, štaviše, glagolski oblik čija je funkcija da izrazi 'ne-lice'.« (170)⁷

Nije teško uočiti da Benveniste kategoriju gramatičkog lica svodi na dijaloška lica (*ja-ti*) i time svoju teoriju zasniva na komunikacijskoj funkciji jezika. On isto tako definiciju lica izvodi iz prirode komunikacijskog čina, unutar kojeg isključivo smješta i analizira kategoriju lica. U tom pogledu su njegovi zaključci potpuno logični: jedino »ja« i »ti« u cijelosti ispunjavaju uvjet trenutačnosti, inherentan komunikacijskom činu. On tu činjenicu na neki način i potvrđuje kad kaže:

⁵ Benveniste je svoju teoriju lica iznio u tri rada: »Structure des relations de personne dans le verbe«, *Bulletin de la Société de Linguistique*, XLIII (1946), fasc. 1, br. 126, »La nature des pronoms«, *For Roman Jakobson*, Mouton & Co., Hag, 1956 i »De la subjectivité dans le langage«, *Journal de Psychologie*, juil. -sept. 1958. Sva su tri rada preuzeta u *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966. Naši navodi su preuzeti iz prijevoda Emil Benvenista, *Problemi opšte lingvistike*, Beograd, Nolit, 1975 (preveo Sreten Marić). Spomenuti članci prevedeni su pod naslovima — istim redom kao gore — »Struktura ličnih odnosa u glagolu« (167-177), »Priroda zamenica« (192-197), i »O subjektivnosti u govoru« (198-205). Brojevi u zagradi označavaju paginaciju u prijevodu. Kako iza navoda u radu navodimo samo broj stranice, to isti broj upućuje i na naslov rada. Upozoravamo čitaoca na specifičnu terminologiju prevodioca koji je Saussureove termine *Langage* prevodi kao *govor*, *langue* kao *jezik* a *parole* (*discours*) kao *beseđa*.

⁶ Aludira se na arapski termin *al-yaibu*, »onaj koji je odsutan«, za razliku od *al-mutakallimu*, »onaj koji govori« i *al-muhatabu*, »onaj kome se obraća«, o kojem Benveniste govori na str. 169.

⁷ U nastavku se kaže: »Iz toga sledi da je, vrlo uopšteno, lice svojstveno samo stavovima 'ja' i 'ti'. Treće je lice, usled same svoje strukture, bezličan oblik glagolske promene. U stvari, ono se uvek upotrebljava kad lice nije naznačeno, a osobito u takozvanom bezličnom izrazu.« (171)

»... jedna od karakteristika lica 'ja' i 'ti' jeste njihova specifična *jedinstvenost*: 'ja' koje iskazuje, 'ti' kome se 'ja' obraća — svaki put su jedinstveni. 'On' može biti bezbroj subjekata — ili nijedan... I najzad, treba biti potpuno svestan i osobnosti da je 'treće lice' jedino lice kojim je glagolski *predicirana neka stvar*. Ne treba, dakle, zamišljati 'treće lice' kao lice kadro da se depersonalizuje, da se obezliči. Nema afereze lica, već imamo ne-lice, koje poseduje kao svoje obeležje odsustvo onog što specifično kvalifikuje 'ja' i 'ti'. Kako ne implicira nikoje lice, ono može da uzme ma koji subjekt, ili da ga uopšte nema, a taj subjekt, bio on izražen ili netražen, nikad nije postavljen kao 'lice'. Taj subjekt samo dodaje u *apoziciji* izvesnu podrobnost koja je ocjenjena potrebnom za razumjevanje sadržaja, ali ne i za determinaciju oblika.« (172)

Iza Benvenisteove podjele na »lica« i »ne-lice« krije se možda jedna stara, tradicionalna distinkcija koja se tiče semantičke prirode imenica: vlastito ime/opća imenica. *Ja* i *ti* mogu predstavljati samo vlastita imena osoba (*personalité*) a *on* sve opće imenice, i vlastita imena. U daljnjoj razradi te opozicije našli bismo, u relacijama moderne semantike, opoziciju ljudsko/ne-ljudsko, odnosno pojedinačno/općenito, na logičkom planu. Ono što Benveniste naziva licem, ima izrazito antropogenu crtu: ako bilo tko prisvoji »ja«, a nije označen kao »ljudsko«, dobiva se preneseno značenje, antropomorfn metafora, tačnije personifikacija. To je, kao što znamo, karakterističan postupak u književnoj vrsti koju nazivamo basna. Možemo pretpostaviti da Benveniste treće lice smatra ne-licem zato što se »on« može poistovjetiti s bilo čim pa i s ljudskim. Tu se ogleda sva širina trećeg lica: »on« se određuje s koinkacijskog stajališta ali se njegova puna definicija ne može dati a da se to stajalište barem djelomično ne napusti. U svom radikalnom opredjeljenju Benveniste zapravo generalizira stajalište koje je pojmovno i terminološki načeto u stavovima da su izrazi kao: *Il pleut, Es regnet. Il rains, kiši*, bezlični i još k tome rečenice bez subjekta. Njegova generalizacija jasno proizlazi iz sljedećih redaka:

»U stvari, ono (treće lice) se uvijek upotrebljava kad lice nije naznačeno, a osobito u takozvanom bezličnom izrazu. Ovde opet susrećemo pitanje bezličnog oblika, stari problem i jalov spor, sve dok se budu brkali 'lice' i 'subjekt'. U izrazima *yei, tonat, it rains* proces je kazan kao bezličan, kao čist *fenomen*, čije proizvođenje nije dovedeno u vezu sa nekim agensom. A izrazi kao što su *Zey's yei* su, nema sumnje, nedavnog porekla i u neku ruku natraške racionalizovani. Autentičnost jeste u tome što on pozitivno iskazuje proces kao nešto što se zbiva van 'ja-ti', koji jedini označuje lice.« (171-172)

O problemu »bezličnih izraza« bit će govora nešto poslije. Za sada bismo primijetili samo da se u ovom pitanju ne radi o brkanju »lica« i »subjekta« koliko o brkanju »subjekta« i »agensa«.⁸

⁸ Kad se radi o »bezličnim izrazima« (*il pleut, tonat, kiši*) ne bi trebalo biti sporan subjekt (*subjectum, hypokeimenon*) nego njegovo poimanje kao »agens«. *Subiectum* postoji u svim tim i sličnim izrazima — čak i u *yei* i *kiši* (u nastavku za 3. lice), ali nema leksikaliziranog subjekta u liku neke imenice (što se, navodno, pojavljuje naknadno kao *Zeus*). Međutim, kad i postoji imenički subjekt on ne mora uvijek biti agens, kao u *La viande cuit, La branche*

Svodenje lica na ličnost, na sudionike u dijalogu omogućilo je, s druge strane, Benvenisteu da jasno percipira, jasnije nego itko prije njega, ulogu lica u jeziku. Govoreći općenito o prirodi jezika i o funkciji *ja*, on iznosi nekoliko fundamentalnih istina. Umjesto komentara, koji bi mogao biti veoma opširan, zadovoljit ćemo se samo potcrtavanjem onoga što smatramo važnim i kapitalnim za opću teoriju zamjenice. Pustimo dakle Benvenisteu da sâm govori:

»Važnost njihove /zamjenica/ funkcije meri se prirodom problema koje ona valja da reši, a taj problem je problem *intersubjektivnog opštenja*. Govor je rešio taj problem tako što je stvorio skup 'praznih' znakova, nereferecnijalnih u odnosu na 'stvarnost', znakova koji uvek stoje na raspolaganju i postaju 'puni' čim ih neki govornik preuzme u svakoj instanci svog govora... Njihova je uloga da budu instrument izvesnog preobražaja koji možemo nazvati *preobražajem govora u besedu*... Kad individua prisvoji govor, ovaj se *pretvara u instance besede*, instance koje karakteriše sistem unutrašnjih referenca čiji je ključ *ja* definišući individuu posebno lingvističkom konstrukcijom kojom se ona služi kad se iskazuje kao govornik.« (195)

Dodali bismo još samo to da zamjenice jesu instrument preobražaja jezika u govor, ali da je lice — kao takvo — osnovni mehanizam i generator govorne aktualizacije jezika. Sigurno je da bez *ja* ne bi bilo govora (*parole* u de Saussureovom smislu), ne bi bilo ni teksta, pa tako ne bismo mogli znati ni što je to jezik. Benvenisteova je neosporna i neizbrisiva zasluga što je ukazao na neraskidivu vezu između lica i govora (»besede«).

Ako uvažimo polazno Benvenisteovo opredjeljenje, možemo reći da sve što je rekao o kategoriji lica stoji i da, uz manje ograde, može izdržati i najstrožu kritiku. Međutim, nas će ovdje mnogo više zanimati neki motivi koji su ga potakli da diskusiju o licu skrene u nama već poznatom pravcu. Pretpostavljamo da je jedan od tih motiva bio »stari problem i jakov spor« o pitanjima »bezličnih oblika«, o čemu smo već nešto rekli a o čemu ćemo još raspravljati kad budemo analizirali prirodu trećeg lica. Za sada recimo samo to da je taj motiv nedostatan a argumentacija nedovoljna da bi se riješio problem »bezličnih« glagola i izraza, još manje ga smatramo dovoljnim da bi se treće lice proglasilo, u općoj teoriji zamjenice, ne-licem.

Drugi motiv bio je veoma oštroidan. Benveniste, kao što smo vidjeli, uzima lične zamjenice, tj. par *ja/ti* kao sredstvo pretvaranja jezika u govor (u Marićevoj terminologiji: govor-beseda). U ličnim zamjenicama sadržan je zaista vrlo efikasan i krajnje ekonomičan mehanizam za prevođenje jezika (virtuelnog sistema znakova) u njegovu konkretnu realizaciju u vidu govornoga lanca, i to njegove specifične forme — dijaloga, razgovora, »interpersonalne komunikacije«. Međutim,

casse, ili *Voda kuha*, itd. Pomak značenja riječi *subjekt* prema »agensu« vidljiv je i u nekim izvan-lingvističkim poštalicama kao »učenik je subjekt nastavnog procesa« ili »organizirani subjekti društva« ili čak »organizirane subjektivne snage«

treba odmah reći da to nije jedini mehanizam aktualizacije jezika. Postoji isto tako član (u jezicima koji ga imaju, kao francuski), naj-apstraktniji i najprozirniji aktualizator imenice, uz čitav niz drugih manje prozirnih i semantički bolje opremljenih aktualizatora (determinanata) kao što su pokazni, posvojni, upitni i neodređeni pridjevi i glavni brojevi.

Konstatirajući ne-lice, Benveniste nužno mora tražiti i razvijati teoriju lica u »intersubjektivnom opštenju«. Zajedno sa svojom teorijom vremenskih odnosa u francuskom jeziku⁹ on će time udariti temelje lingvistici teksta, koja će naići na veliki odjek kod književnih kritičara. Po našem mišljenju ta lingvistika ima jedini sigurni oslonac u sistemu zamjenica zbog njihove koreferencijalne prirode, sve ostalo je jezik dovoljno solidno izgradio u svom sistemu da bi moglo biti shvaćeno ispod razine teksta, odnosno u okviru rečenice.

U daljnjoj diskusiji nas će posebno zanimati ono što je Benveniste zapostavio u svojoj analizi lica. Iako svoje izlaganje smješta na razinu pragmatike u smislu Charlesa Morrisa, tj. na »nivou koji uključuje znake, ali i one koji se njima služe« (193), kod njega kao vrsnog komparatista možemo naći veoma korisnih naznaka o trećem licu. Tu je prije svega naznaka da gramatičari Indije navode glagol u 3. licu, za razliku od Grka koji ga navode u 1. licu. No, tu se može raditi samo o konvenciji. Možda? Zatim, tvrdnja da »ima iskaza besede koji usprkos svojoj individualnoj prirodi nisu u položaju lica, to jest ne upućuju na sebe same, već na izvesnu objektivnu situaciju« (196), što bi zalazilo u oblast »trećeg« lica, kojom se trećom licu priznaje »individualna priroda« ali se lice kao takvo svodi na auto-referencijalnost. I na koncu, sasvim ispravno zapažanje da »treće lice predstavlja neoznačen član lične korelacije« nije našlo adekvatno mjesto u Benvenisteovoj teoriji lica. Naime, strukturalistička lingvistika poznaje i uvažava »nulti morfem«, a zna se isto tako da neke temeljne distinkcije u jeziku vrlo često nemaju oznaku (muški rod, jednina, vrsta riječi, asertivni modalitet). U deklinaciji je to vrlo čest slučaj s nominativom (*konj, mač, peč*, itd.). Odsutnost oznake nije dakle znak »ne-važnosti« (u ovom slučaju ne-lica) nego — naprotiv — fundamentalnog položaja dotične gramatičke distinkcije. To bi ujedno bio i najozbiljniji prigovor Benvenisteovoj teoriji lica s doktrinarnog (metodološkog) stajališta. No, da je slijedio taj strukturalistički instinkt, on ne bi bio otkrio ono što je otkrio. To su umjesto njega napravili drugi, pa ćemo u daljnjem tekstu posvetiti više pažnje onomu što je on zapostavio i iznijeti neke posljedice koje takvo istraživanje može imati u rješavanju nekih problema morfologije i sintakse.

Počet ćemo s jednim mišljenjem koje se smješta na krajnjoj granici egocentričnog poimanja lica, da bismo poslije vidjeli jednu od

⁹ Iznesenoj u »Les relations de temps dans le verbe français«, *Bulletin de la Société de Linguistique*, LIV (1959), fasc.1. Vidi isto u: *Problèmes de linguistique générale*, str. 237—250, i u: *Problemi opšte lingvistike*, str. 178—191.

mogućih interpretacija istoga i interpretaciju Benvenisteove teorije lica, bolje reći njezinu razradu.

Kao primjer krajnje egocentričnog poimanja lica navodimo riječi Paula Valérya: »Ja se iskazuje kao *ja* ili *ti* ili *on*. U *ja* postoje sva 3 lica. Trojstvo. Ono koje mu kaže *ti*, ono koje ga naziva *On*«. ¹⁰ Valéry ovdje očito nema pred očima problem gramatičkog lica. Prije bismo rekli da je *on* lice uzeo kao ličnost (*personalité*, *personnage*), u kojoj može doći i do podvajanja, koja može improvizirati svoj unutarnji dijalog sa samom sobom, ali i sebe može toliko »objektivizirati« da se naziva *on*. Bez obzira na to, analiza tog totalitarnog egocentrizma vodi razmišljanja u suprotnom pravcu, u pravcu trećeg lica. Evo kako Ph. Lejeune razlaže situaciju:

»Gotovo smo ponukani kazati da je samo *ja* jedna... (stilska) figura. Ili pak u najmanju ruku da posjeduje složenost figure«. (35) Kao dokaz navodi Benvenisteovu formulu »*ja* je individua koja kazuje sadašnju instancu govora (*discours*) koja sadrži lingvističku instancu *ja*« (*ibid.*) u kojoj nalazi a) da se deiktički element (»sadašnja instanca govora«) premješta od kazivanja (*inonciation*) prema onom koji kazuje (*énonciateur*); b) da je subjekt iskaza (*énoncé*) predstavljen po subjektu kazivanja, tj. da je lice o kojem se govori ono isto koje govori. Tu identičnost treba, prema Lejeuneu, shvatiti doslovno samo u performativnim iskazima. »Bilo gdje drugdje to je više ili manje aproksimativna figura tako da je 'ne-lice' istovremeno predstavljeno i maskirano licem« (*ibid.*) Sažimajući svoju analizu, Lejeune kaže:

»Raspodjela uloga u kazivanju kao što ju je opisao Benveniste nije samo sustav društvenih pravila: ona je svojstvena svakoj upotrebi jezika. Svaki govoreći subjekt nosi u sebi dvostruko raslojavanje odašiljača i primalaca, te kazivanja i iskaza.« (o.c., 135-136)

Da je Lejeune bio detaljno upućen u lingvističku literaturu o licu, vjerojatno bi bio kao potvrdu za ovu svoju izvanrednu analizu naveo sljedeći pasus G. Guillaumea:

»... pod eksplicitnim 1. licem (koje govori) i 2. licem (kojem se govori), čiji odnos proizlazi izravno iz odnosa čovjeka prema čovjeku, izbija — što gramatičari zaboravljaju navesti — implicitno treće lice o kojem se govori, koje proizlazi, kao i imenica i zamjenica 3. lica koja ju zamjenjuje, iz odnosa Univerzum/Čovjek, koji pak obuhvaća cjelokupni sadržaj jezika.« (*Principes de linguistique théorique de Gustave Guillaume*, Québec, PUL, 1973, str. 267)

Tako smo od Benvenisteova ne-lica i Valéryeva sveobuhvatnog *ja*, preko Lejeuneovih figura došli do sveprisutnog trećeg lica u teoriji Gustavea Guillaumea. Mišljenja su, dakle, divergentna u širokom rasponu. Najparadoksalnije je u svemu tome možda to što su ona sva istinita, ili što su u najmanju ruku sukladna stajalištima s kojih polaze. Valéryevo stajalište je relativno lako dokazati analizom autobiografske proze.

¹⁰ Moto poglavlja »L'autobiographie à la troisième personne« u knjizi Philippe Lejeune, *Je est un autre*, Paris, Seuil, 1980.

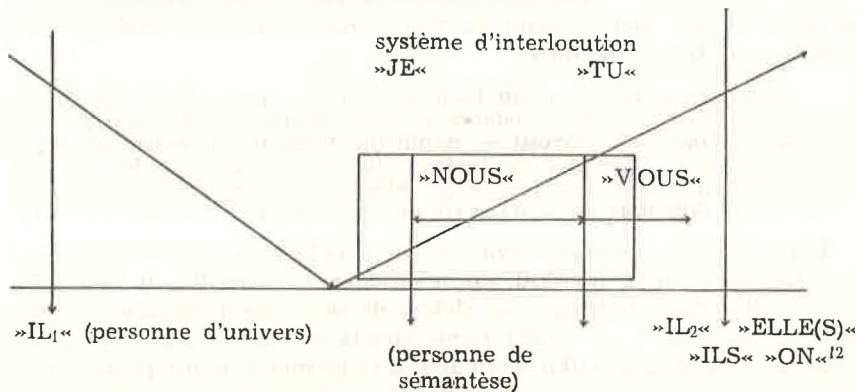
Benvenisteova zapažanja ispravna su na razini pragmatike, odnosno teorije kazivanja. Treće je mišljenje mnogo teže dokazati budući da ono, kako kaže Lejeune, vraća na »une situation fondamentale«, pa prema tome i na sistemsku razinu jezika. Jasno, tu se odmah postavlja pitanje o samoj prirodi sistema jezika. Da li je to sistem fonoloških opozicija, sređeni skup gramatičkih pravila, više-manje sređeni skup leksičkih jedinica? Sve to skupa, ili nešto sasvim drugo?

Budući da lingvistika do sada nije dala zadovoljavajući odgovor, pokušat ćemo argumentirati postavku da se treće lice krije ispod svih gramatičkih lica, služeći se metodologijom psiho-sistematike jezika G. Guillaumea.

Da bismo lakše mogli pratiti izlaganje koje slijedi, ukratko ćemo naznačiti temeljne postavke te teorije. Te bi se postavke mogle formulirati na sljedeći način:

1. Jezik je sistem sistemâ u kojem se organizacijski princip koji upravlja općim sistemom, reproducira u svim pod-sistemima;
2. Sistem jezika organiziran je na temelju malog broja općih principa;
3. Osnovni organizacijski princip jezika (koji se ogleda u njegovoj gramatičkoj strukturi) oslanja se na dvije »misaone radnje«, od kojih jedna vodi od općenitoga prema pojedinačnom (partikularizacija), a druga od pojedinačnoga prema općenitomu (generalizacija). Partikularizacija, u razumskoj kronologiji, uvijek prethodi generalizaciji, prema postulatu da poopćujemo polazeći od pojedinačnoga, a pojedinačno »izvlačimo« iz općega.¹¹

U tom smislu i na tom principu sagrađen je i sistem ličnih zamjenica u francuskom jeziku. U njemu se poznata nam gramatička paradigma *je, tu, il, elle, nous, vous, ils, elles* može sistematizirati kako slijedi:

¹¹ O tim i ostalim principima psiho-sistematike cf. Gustave Guillaume, *Principes de linguistique théorique*, Québec, Presses de l'Université Laval, 1973.

Obrazloženje jedne takve sheme zahtijeva poseban dokazni postupak koji počiva na tvrdnji da u skupu od nekoliko pojava primat imaju one pojave koje su općenitijeg karaktera.¹³ U našem slučaju trebalo bi dokazati da je treće lice a posebno *il* općenitije, apstraktnije od ostalih lica. No, to i nije toliko sporno, budući da se i Benveniste i Valéry i Lejeune i Guillaume slažu da se ispod *ja* i *ti* krije maskirano treće lice. O tome svjedoče i kolebanja francuske sintakse u primjerima kao: *Moi, qui vous ai (a) souhaité tant tant de bien . . .*¹⁴

Međutim, isto tako nije sporno da su *ja-ti-on* samo pojedinačni slučajevi gramatičke kategorije lica pa ne bi trebalo postojati posebnog razloga da treće lice bude privilegirano. Pa ipak, ostaje činjenica afiniteta tog lica s općim poimanjem lica. Ključ problema, po našem mišljenju, leži u statusu tzv. bezličnih glagola i bezličnih glagolskih izraza, tj. *il* iz gore navedene sheme.

Znamo već da je jedan od motiva koji je naveo Benvenistea da treće lice proglasi »ne-licem« bio spor oko bezličnih glagola *il pleut*, *il tonne* a tome su svakako uzrok nedoumice u koje nas uvode gramatike francuskog jezika, s jedne strane otkrivajući — s pravom — dvojnju prirodu oblika *il* koju, nespretno, imenuju kao *il »personnel«* i *il »im-personnel«* i, s druge strane, ne znajući kako odrediti sintaktičku funkciju »bezličnog« *il*. Tako se — za razliku od *Il arrive à trois heures*, gdje se *il* smatra normalnim zamjeničkim subjektom — *il* u *Il arrive un malheur* smatra »sujet grammatical« ili »sujet apparent«, a *un malheur* »sujet logique« ili »sujet réel«.¹⁵

Očito je dakle da uvođenje dihotomija *gramatičko-logičko, prividno-stvarno* ne rješava problem »bezličnog *il*«. Stoga bi taj problem bilo dobro promotriti samo na gramatičkom planu. Ako promatramo rečenice kao:

— *Il est arrivé une femme.*

— *Il est arrivé des femmes.*

primjetit ćemo da je *il* neutralizirani gramatički oblik i u rodu (*il-elle*) i u broju (*il-ils*). *Il* se više ne oponira, doista, ni u licu (*je-tu-il*), o čemu bi možda mogao posvjedočiti i ovaj primjer:

— *Il faut que je parte (tu partes, il parte, nous partions . . .)*¹⁶

¹² Shema je preuzeta iz: Gérard Moignet, *Systématique de la langue française*, Paris, Klincksieck, 1981, str. 94. Za ostale Moignetove radove o gramatičkom licu, cf. idem. *Études de psycho-systématique française*, Paris, Klincksieck, 1974.

¹³ U fonologiji francuskog jezika, na primjer, to bi bila opozicija napeto-nenapeto u odnosu na zvučno-bezvučno.

¹⁴ O tim kolebanjima cf. Grevisse, *Le bon usage*, §810.

¹⁵ Negdje možemo naći da je to ipak »complément du sujet« (Grevisse, § 185), što je bliže istini. Benveniste, na primjer govori o »apoziciji«. (Cf. o.c., str. 172).

¹⁶ Naš jezik u takvim slučajevima pruža dvije mogućnosti:

— *Trebam otputovati* i *Treba da otputujem.*

Što je, dakle, ostalo u *il (faut)*? Gotovo ništa i sve. Tvrditi da se radi o praznom znaku, nedopustivo je. Sve što je ostalo u njemu jest naprosto opći *pojam lica*,¹⁷ *personne d'univers* — kao što ga je slikovito nazvao G. Moignet — ili *il unipersonnel* («jedinolično *il*»). To je opće, *univerzalno lice* koje se ne da odrediti odnosima što vladaju među dijaloškim licima (*personne de sémantèse, personne d'interlocution*), kojima je ipak ono inherentno. Međutim, *il* čuva *residuum* funkcije lica, tj. oslonca glagolskoj radnji. On upravo simbolizira minimalni, nužni oslonac koji je zapravo kategorija gramatičkog lica u svojoj čistoj esenciji. U *Il pleut, il* je upravo znak najminimalnijeg *prostornog oslonca* događaja. A budući da je rečenica — osim što je izraz događaja — sama po sebi događaj,¹⁸ vrlo važan, u kojem se jezik kao virtualni sistem aktualizira u govoru, njoj su potrebni prostor i vrijeme. Njezini obvezni strukturni elementi vjerno odražavaju tu dvojnost noseći u sebi naznake i prostora (subjekt s «*il unipersonnel*» kao minimalnim izrazom) i vremena (glagol u nekom od ličnih načina). Primarnu ulogu na obje strane ima, dakle, kategorija gramatičkog lica. Benveniste stoga ispravno tvrdi da je uloga (ličnih) zamjenica »da budu instrumente izvesnog preobražaja koji možemo nazvati preobražajem govora u besedu« ali, dodali bismo, ne samo zbog toga što iza svakog iskaza stoji jedno (prvo lice), nego i zbog toga što je u svakom iskazu angažirano neko lice, bez kojeg nema gramatičkog iskaza. Teorija gramatičkog lica, onakvog kakvim ga shvaća Benveniste, zauzima centralno mjesto u lingvističkoj teoriji koja komunikacijsku funkciju jezika smatra fundamentalnom. U toj teoriji *Ego* (*je, ja*) zauzima naravno središnje mjesto. Mi smo pak vidjeli da postoji jedno općenitije lice koje supsumira i *ego* i sva ostala gramatička (dijaloška) lica. Stoga smatramo da je *ego* samo partikularizacija tog općeg lica, partikularizacija nužna da bi poslužila kao temelj jezične aktualizacije i stožer komunikacijskog procesa, simbolizirajući istodobno odnos *Čovjek-Čovjek*. Isto tako znamo da se — obratno — pod tim istim središnjim komunikacijskim licem krije jedno treće lice, apstraktno do univerzalnih razmjera, koje predstavlja temelj i stožer jednoga drugog odnosa, odnosa *Univerzum-Čovjek*, simbolizirajući istodobno čovjeka ne u komunikacijskom već u kognitivnom, meditativnom stavu. Iz tog kognitivnog stava, usudili bismo se reći, rađa se struktura jezika, odnosno sistem jezika kojim se čovjek služi u komunikaciji. Oslonac tog sistema jest lice. U samom sistemu ličnih zamjenica nalazimo ga na samom početku poimanja lica u obliku «*il unipersonnel*» (*il*). Nalazimo ga zatim pod svim izdiferenciranim komunikacijskim (glagolskim) licima.¹⁹

¹⁷ To je, *mutatis mutandis, l'être* za »sve što postoji« ili ono što se naziva »genre épïcène« za kategoriju lica: *le mouton: le bélier-la brebis*.

¹⁸ O rečenici kao događaju cf. R. Valin, *Perspectives psychomécaniques sur la syntaxe*, Québec, Presses de l'Université Laval, 1981.

¹⁹ Najbolji su dokaz tomu naši povratni glagoli. Naime, dok francuski u pronominalnim glagolima na neki način »objektivira« lice: je *me lave, tu te lave, il se lave*, itd. (kao i njemački), u našem jeziku subjekt se na izvjestan

Međutim, naša se sistematizacija ličnih zamjenica ne iscrpljuje u dosada razmatranim slučajevima. Naime, mi smo dosada pokazali kako se opće poimanje lica partikularizira u opozicijama glagolskih lica, tj. govorili smo o procesu partikularizacije. O procesu — suprotnog smjera — generalizacije nismo uopće govorili. U vezi s tim, ponovit ćemo najprije ono što je općepoznato a to je »amplifikacija 1. lica (*ja-mi*) i 2. lica (*ti-vi*), te »pluralizacija« 3. lica (*on-oni*). Manje je poznata činjenica da se pojam lica može poopćiti polazeći od pojedinačnih, partikulariziranih lica. Kao eklatantan primjer tog načina poopćavanja navodimo sljedeći ovjereni primjer:

— Ils piquent, ils chourent, ils fauchent, ils tirent tout ce qui ne bouge pas. Qui ça, ils? Eux, c'est-à-dire vous et-moi, les clients, les usagers, les voyageurs, nous, les Français. Où? Dans les trains, les avions, les hôtels.« (*Les Nouvelles*, 22—28, 12. 1983, str. 52).

Ono što taj primjer čini dragocjenim jest spontano ekspliciranje sadržaja oblika *ils*. To više nije 3. lice množine muškog roda nego sva lica jednine i množine, muškog i ženskog roda. Radi se dakle o jednom generaliziranom (općem) licu — za razliku od od *il* koje je apstrahirano lice, apstrahirano u odnosu na svoj morfološki homonim *il*₂, kao što je član *un* jedna vrsta apstrakcije (subdukcije) broja *un* — koje, ne bez razloga, posuđuje oblik 3. lica, i to 3. lica množine.²⁰ Uvjetno ćemo ga nazvati *ils pluripersonnel* (višelično, višeosobno *ils*). S pluripersonalnim *ils* iscrpljuju se sve mogućnosti poimanja gramatičkog lica: od apstraktnog unipersonalnog *il* preko partikularnog *je* do generaliziranog (također apstraktnog) pluripersonalnog *ils*. Onkraj njega francuski jezik nema više mogućnosti da pojmi lice. Time bi ujedno bio zaokružen i sistem gramatičkog lica u francuskom jeziku, oslonjen u potpunosti na dvije osnovne mentalne radnje: partikularizaciju i generalizaciju.

Pa ipak, takav pristup problemu ličnih zamjenica ne bi imao neku osobitu prednost u odnosu na ego-centričnu teoriju — koju on zapravo i ne dokida nego stavlja u širi kontekst — kad ne bi postojala općepoznata i sama-po-sebi-razumljiva pojava u jeziku, toliko razumljiva da nije pobudila osobitu pažnju lingvиста. Radi se o slaganju glagola s imenskim subjektom: *uvijek u trećem licu*. Iz toga izvlačimo zaključak da i imenica posjeduje kategoriju lica koje je, doduše, neutralizirano, tj. nije rangirano kao glagolsko lice, ali je ipak lice, što više za nas nije nikakva neobičnost. To ćemo lice nazvati *supstantivalno* ili *kardinalno lice*, za razliku od *glagolskog* ili *ordinalnog lica*.²¹

način »altjenira«, postaje (svoje) treće lice: *ja se perem, ti se pereš, on se pere, itd.* I još jedna razlika: u hrvatskom se nema nominativa, za razliku od francuskoga, gdje oblik *soi* može funkcionirati i kao nominativ: *Soi et les autres*.

²⁰ Nije bez razloga, ali to ne mora biti uvijek slučaj. U našoj jezičnoj praksi u zadnje vrijeme u toj se ulozi sve češće pojavljuje 1. lice množine (*mi*). Francuski u sličnoj funkciji ima još jednu rječicu — *on*.

²¹ Termini su posuđeni od G. Guillaumea i G. Moigneta.

Ako tu konstataciju povežemo s onim što smo već otkrili kod ličnih zamjenica, odnosno glagola, otkrit ćemo da se slaganje Subjekt-Predikat svodi zapravo na slaganje u licu, kao primarnoj kategoriji, a zatim tek i u ostalim gramatičkim kategorijama (rodu, broju i padežu). Što se samog francuskoga tiče, treba u tom kontekstu istaknuti položaj i funkciju člana. Naime, kao i u ostalim jezicima koji ga posjeduju, član je jedna vrsta formalne imenice budući da izražava njezinu gramatičku prirodu, rod i broj. Manje se spominje njegovo funkcioniranje unutar kategorije ekstenziteta (neodređeno-određeno). Sada kada smo u imenici ustanovili i kategoriju lica, možemo smatrati da je član znak i za tu kategoriju.

Kakvu pouku za opću teoriju jezika i za sintaksu posebno može nositi ovo što smo dosad iznijeli u našem radu?

Poznato je, naime, da se odnosi unutar jedne sintagme mogu danas opisivati na razne načine: slaganjem u rodu, broju i padežu i ostalim pravilima tradicionalne sintakse, zatim pravilima distribucije ili leksičkom valencijom. Koliko nam je poznato, nigdje se ne definira ili objašnjava slaganje Subjekt-Predikat, odnosno Nominalna sintagma-Verbalna sintagma. To se slaganje uzima kao danost, kao samo-po-sebi-razumljivo. Upravo bi se na taj neobjašnjeni sintaktički odnos trebala odnositi pouka izvučena iz naših dosadašnjih razmatranja. Jer, kad Lucien Tesnière u svojim *Éléments de syntaxe structurale* tvrdi da se rečenica *Alfred parle* sastoji od tri a ne dva elementa: *Alfred — parle — koneksija*, onda je to sasvim ispravno zapažanje. Međutim, on ne objašnjava pobliže prirodu te *koneksije*.²² To isto radi i generativna gramatika kad jezgrenu rečenicu (P) opisuje kao »preispisivanje« u »jezgrene sastavnice« (*constituants du noyau*), SN i SV.²³ Naravno, za iole uvjerljivije objašnjenje koneksije SN-SV trebalo je posegnuti u područje morfologije i gramatičkih kategorija, a upravo je to sintaktička teorija, osobito u svojim počecima, izbjegavala pod svaku cijenu. U ovom slučaju ona prešućuje i takve očevidnosti kao što je slaganje subjekta i predikata u 3. licu. No treba priznati da joj ni ego-centrična teorija ličnih zamjenica nije možda davala efikasno sredstvo u objašnjavanju te očevidnosti zbog svog preuskog zahvata u problematiku lica. Vidjeli smo kako je bilo potrebno zahvatiti mnogo šire u tu problematiku da bi se odjednom pred nama pojavilo objašnjenje tog slaganja. Međutim, to je bilo moguće tek tada kad smo i u nominalnom subjektu otkrili lice. Tako se je lice, kategorija lica, pojavilo kao jedina spona između dviju elementarnih, jedinih nužnih sastavnica rečenice. O njih se dalje »vješaju« ostale sastavnice koje mogu biti lišene kategorije lica a da pritom ipak funkcioniraju kao konstitutivni dijelovi rečenice.

²² Cf. Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1969, str. 11-12.

²³Vidi npr. J. Dubois — F. Dubois-Charlier, *Éléments de linguistique française: Syntaxe*, Paris, Larousse, 1970, str. 18.

Bez kategorije lica nema, dakle, rečenice ili općenitije, bez lica nema događaja, nema iskaza pa ni govora. Jedan od dokaza za to jest i nadasve problematični status »participskih« i »infinitivnih rečenica«. Naime, te »vrste rečenica« imaju sve osim subjekta (lica), što ih čini potpuno ovisnim o rečenicima s ličnim glagolskim načinom. Uzete samostalno, one su agramatične i neprihvatljive bez posebnih kontekstualnih ili situacijskih uvjeta.

O tome se možemo uvjeriti iz sljedećih primjera:

- *Suivant vos instructions, (nous avons trouvé la solution).*
- *Sljedeći vaše upute, (pronašli smo rješenje).*
- *Après avoir terminé le travail, (on est sorti).*
- *Završivši posao, (izišli smo van).*

I na kraju, umjesto zaključka, bacit ćemo samo letimičan pogled na povijesno podrijetlo aktualizatora imenice i glagola u francuskom jeziku.

- Aktualizator imenice, član *le, la, les*, za koji sad možemo reći da osim roda, broja i ekstenzije znači i kardinalno (supstantivalno) lice, dolazi od lat. *ille, illa, illud*;
- Aktualizator glagola, odnosno jedan od aktualizatora, lična zamjenica 3. lica (*il, elle, ils, elles*), čiju smo prirodu imali prilike upoznati u ovom radu, vuče svoje podrijetlo također od latinskog demonstrativa *ille*.

Iako je to zajedničko podrijetlo člana i lične zamjenice 3. lica čista povijesna slučajnost, ono je još jedan, ako ne dokaz a ono barem svjedok jedinstvenoga mentalnog uvjeta pojavnosti ne samo imenice i glagola, kao temeljnih vrsta riječi, nego i jezika kao sistema i njegove govorne realizacije. Bitni element tog uvjeta jest lice. Još godine 1919. Gustave Guillaume²⁴ je u činjenici da je francuski jezik kao član uzeo oblik latinskog demonstrativa vidio dokaz da član služi za prevođenje imenice iz virtualnog u pojedinačno stanje, iz čega je zaključio da postoji virtualno stanje jezika (sistem) i njegova aktualizacija (govor). Član je dakle posrednik između ta dva plana kad se radi o imenici, kao što je lična zamjenica kad se radi o glagolu, pri čemu 1. lice (*ja, je*) nosi strukturu kazivanja, a 3. lice strukturu iskaza.

²⁴ U svom djelu *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*, str. 14-17.

Vjekoslav Čosić: OMNIPRESENT PERSON

S u m m a r y

Grammatical person can be treated in two ways. The first, most frequently used, is to assign the speaker (I, *ego*) the central part in the study of the systems of personal pronouns and personal moods. That is understandable if it is borne in mind that the system of personal pronouns is to enable and facilitate the interpersonal communication, in which the speaker plays the most important role. This system is the most characteristic medium of expression of the communicative function of language, the function manifested at the level of speech — at the level of speech realization — and derives from the relation *man-man*.

The other view of the grammatical person gives priority to the third person, the person "spoken of". This view of the person derives from the relation *man-universe*, the relation upon which it is built as a system of symbols serving to organize our experience of the universe, where the cognitive function of language derives from.

It is relatively easy nowadays to prove that the third person is always hidden behind the persons of the dialogue (I, *you*). This is demonstrated not only by certain linguistic observations but also by literary-critical analyses of biographies. This third person, hidden in all *persons of the verb* is equal to the *nominal person*, hidden and neutralized in the substantive. The morphology of French reveals this fact in an unusually clear manner. That is, both the article (*le, la*) which is the formal mark of the grammatical features of the substantive, and the pronoun of the third person (*il*), derive from the same Latin source (*ille, illa, illud*). This fact is of great importance if it is remembered that the verb always agrees with the substantive in this person, and that the basic syntactic connection SN-SV is still unexplained. In the opinion of the author, the category of person is the necessary support for the understanding of the basic units of language (the substantive and the verb) and the locus where they meet, concord. The person is also the necessary support for the construction of the basic unit of speech, the sentence, and the pivot of the mechanism of the transfer from speech to language. In this way the person is implicit both in the cognitive and in the communicative function of language.